

bok recensioner

Rättsteoretisk analys av de kommunikationshämmedes villkor

INGER MARGRETE PEDERSEN

Handicappede og ældre med kommunikationsproblemer. Deres retsstilling og retssikkerhed

Jurist- og økonomiforbundets forlag,
323 sidor.

Inger Margrete Pedersen har skrivit en handbok om de juridiska problem som ofta förekommer i kommunikationshämmede handikappades och äldres vardag. Det är en bok som visar författarinnans juridiska sakkunskap på området men också hennes engagemang i och ödmjukhet inför de svårösta problem som möter hälso- och sjukvårdspersonal, omsorgspersonal, anhöriga och givetvis de handikappade och äldre vars rättsliga ställning hon beskriver. Den medicinska diagnosen har inte varit avgörande för om det enligt författarinnans terminologi föreligger ett förstånds- eller kommunikationshandikapp utan det har varit "funktionsnivån som sådan" (s 29).

Boken är indelad i fyra delar. Den första behandlar de äldres och handikappades ställning i det privaträttsliga systemet. Författarinnan behandlar om/när en svårt kommunikationshandikappad människas eget uppträdande får/bör få giltiga rättsverkningar, när omyndigförklaring sker/bör ske och vilka rättsverkningar en sådan förklaring har, möjligheterna till rättshjälp

för den kommunikationshandikappade samt slutligen familjerättsliga spörsmål rörande äktenskap, försörjning, arv, testamente, boende m m.

De följande tre delarna rör i övervägande utsträckning förhållanden, där offentligrättsliga regler eller offentligrättslig praxis får inflytande på de äldres och de handikappades livsvillkor och där myndigheternas åtgärder därför blir avgörande. Två viktiga lagar behandlas mycket utförligt, nämligen den danska förvaltningslagen och lagen om offentlighet i förvaltningen. Möjligheterna att överklaga ett myndighetsbeslut undersöks med särskild utgångspunkt i dessa svaga och utsatta människors situation. Tillsyn och kontroll är två andra områden som diskuteras ur rättssäkerhetssynvinkel.

Två myndighetsområden som har blivit föremål för särskilt ingående studium (del tre respektive fyra) är hälso- och sjukvården för äldre och handikappade med kommunikationsproblem liksom det sociala omsorgsområdet för dessa. De nu nämnda områdena är vad författarinnan kallar juridiska "gråzoner" eller "lovtomme rum". För båda rättsområdena gäller att de utgör underlag för flera centrala debattpunkter. En sådan rör förekomsten av senildementa på psykiatriska avdelningar. I många fall är dessa människor tvångsintagna. Att det är mycket svårt att få ett informerat samtycke i ett dylikt sammanhang säger sig självt. Men många läggs in såsom "passivt frivilliga", eftersom de befinner sig i ett sådant själsligt tillstånd, att de varken kan samtycka eller protestera. De betraktas då som frivilligt inlagda och får därför inte det rättsskydd som gäller för tvångsinlagda. Ett annat diskussionsområde rör oklarheten om vilka juridiska regler som gäller vid intagning på sjukhem och vilka rättigheter dessa svaga grupper har under sin vistelsetid på hemmet. Överflyttning från en social boendeinstitution till en annan kräver som huvudregel samtycke. Detta erhålls ofta inte i praxis. Vad gör man om man inte kan uppnå den inneboen-

des informerade samtycke till läkarbehandling och medicinering och vilka rättsliga grunder finns för kodlås och elektroniska larmsignaler för att förhindra dementa att lämna hemmet? Osv.

De senare årens offentliga debatt om tvångsregler och om medicinering av psykiatriska patienter samt äldre har kommit att påverka diskussionen om de grundläggande rättssäkerhetsproblemen för medborgare i gemen på detta område, t ex frågan om rätten att bli behandlad, dvs att bli patient. De förslag som framkommit i Danmark om rätt till maximiväntetider tyder på ökad förståelse för dessa frågor. Ur juridisk synvinkel torde det stå klart, att den enskilde medborgaren inte har någon självständig rätt att kräva att bli inlagd på sjukhus. I dansk rätt finns dock ett rättsligt krav att bli inlagd för akut sjukhusbehandling.

Inom hela det danska (liksom det svenska) hälso- och sjukvårdsområdet finns som en huvudregel läkarens plikt att informera patienten och att få vederbörandes samtycke till behandling och ingrepp. Detta gäller givetvis också de äldre och handikappade som har kommunikationssvårigheter, även om problemen för dem är större än för andra patientkategorier.

Författarinnan gör gällande att, även om det finns många juridiska frågetecken på hälso- och sjukvårdsområdet, dessa dock är fler på området för social omsorg. Detta vill jag inte hålla med om för svensk rätts vidkommande vad gäller de områden som omfattas av socialtjänstlagen och omsorgslagen. Ur juridisk synvinkel är rättighetsbegreppet klart grundlagt i dessa. En annan sak är att rekvisiten är vaga och mångtydiga. Vidare har kravet på samtycke alltid haft en central plats i dessa lagar. Ytterligare en omständighet i detta sammanhang är de goda möjligheterna till rättslig överprövning av domstol. I likhet med Norge men till skillnad från Sverige saknar Danmark en instansordning bestående av förvaltningsdomstolar. Vad gäller dansk rätt är författarinnans tes, att den sociala sektorn kan låta sig inspi-

reras av hälso- och sjukvårdens ökade intresse för att underbygga medicin- och behandlingsetiska grundtankar med rättsliga synpunkter. För svensk rätts vidkommande kanske det i första hand är fråga om det motsatta förhållandet, även om mycket är ofullkomligt inom det sociala området å ena sidan och mycket är positivt nyskapan- de inom hälso- och sjukvårdsområdet å andra sidan.

Det är tacknämligt att Inger Margrete Pedersen rättsteoretiskt tagit sig an dessa svaga medborgargrupper på ett så föredömligt sätt. En motsvarande genomgång av svensk rätt vore en önskvärd forskningsuppgift.

Lotta Westerhäll

Bra introduktionsbok till samhällsmedicin och folkhälsa i u-land

BENETICTE INGSTAD & SIGRUN MØGEDAL (red)

Samfunnsmedisin – perspektiver fra utviklingsland

Gyldendal Norsk Forlag A/S 1992, 296 sidor, pris 328 Nkr.

Det har inte saknats ambitioner när Beneticté Ingstad och Sigrun Møgedal åtagit sig att sammanställa en allmän bok om "u-landsmedicin". Varken i författarlistan eller i materialets omfattning har man sparat på krutet. Hur har man då lyckats?

I redaktionen har en humanist och en medicinare samarbetat. Ingstad är professor i medicinsk antropologi i Oslo och Møgedal är medicinare med 12 års erfarenhet från Nepal av utveckling av primärvård. Till sin hjälp har de haft inte mindre än 20 medförfattare, det stora flertalet med norsk anknytning. Boken omfattar tre sektioner. Den första är närmast en "snabbkurs" i u-landskunskap med tonvikt på hälsoaspekterna och behandlar den nuvarande situationen i u-länderna med kapitel om ojämlikheten i världen, matsäkerhet och nutrition, de-

mografi, kvinnors och barns hälsa och hälsokonsekvenserna av politisk instabilitet. Den andra och mest omfattande sektion utgår från Alma Ata och genomsyras helt av primärvårdsstrategin och tar upp: primärhälsovård, kommunikation, läkemedelspolitik, mor och barn, samspel mellan modern och folklig medicin, vatten, primärvårds- och folkhälsoaspekter på TB och lepra, parasitsjukdomar, AIDS, tandsjukdomar, psykiska sjukdomar och handikapp. Den avslutande sektionen behandlar planering och organisation av hälsovård och hälsobistånd och avslutas betecknande med frågan om inte primärvårdsstrategin är u-ländernas utmaning till norsk folkhälsa.

Framställningarna är engagerat skrivna av kunniga medförfattare som "kan" sina områden och många av dem är därför lättlästa. Man har också tillåtit sig utvecklingar eller exempel på specifika problem, t ex skriver Aud Talle om kvinnlig omskärkelse. Boken har tidigare internationella föregångare men är den första skandinaviska boken efter Alma Ata som försökt sammanfatta området u-land och hälsa: internationellt sett, kan det kanske tyckas lite senkommet. På ett föredömligt sätt har man emellertid lyckats samla en stor del av det basmaterial som tas upp på de introduktionskurser i ämnet hälsa i u-land som finns på alla (?) svenska medicinska fakulteter. Den är därför en lämplig övergripande kursbok på denna typ av kurser, till på köpet är den på norska! Dess användbarhet som introduktionsbok begränsas dock något av ambitionen "att ta med allt", t ex både tandhygien och mental ohälsa. För kurser på nästa nivå, med inriktning på u-landstjänstgöring, t ex vår diplomkurs i u-landshälsovård här i Uppsala, är boken för grund och översiktlig.

Sammanfattningsvis har alltså författarna lyckats skriva en välkommen skandinavisk introduktionsbok i ämnet samhällsmedicin i u-land med initierade och engagerade bidrag som ger god överblick för den oinivigerde.

Thorkild Tylleskär

Kvinnopsykologi i fokus

HARRIET GOLDHOR LERNER

Kvinnor och psykoterapi

Natur och Kultur 1992

"Den feminism som Harriet Goldhor Lerner (HGL) representerar utgår ifrån att vi alla – kvinnor som män – är mycket mera lika än olika. Polariser- ingar i termer av kvinnligt och man- ligt leder lätt till stereotypa föreställ- ningar som låser och begränsar våra livsval och kan hindra ett helt och fullt mänskligt fungerande" skriver Patricia Klein Frithiof i sitt förord till Gold- hor Lerner senaste till svenska över- satta bok "Kvinnor och psykoterapi". Författaren har tidigare utkommit med två böcker på svenska, "Kvinnors vrede" och "Kvinnors nära relation- er", vilka blivit uppskattade av en bred (kvinnlig) allmänhet. Den nya boken utgörs av vetenskapliga artiklar och föredrag från 1974 till 1988, ord- nade kronologiskt. Detta är både en styrka genom att läsaren ges möjlighet att följa författarens med åren alltmer vidgade teoretiska perspektiv, och en svaghet genom viss oundviklig över- lappning mellan kapitlen.

Framställningen är balanserad, ef- tertänksam och strävar mer efter att öka förståelsen än att provocera. Den är lättläst men förutsätter åtminstone grundläggande kunskaper i psykoana- lytisk begreppsbyggnad. Översättaren bör få en eloge för att han i regel lyckats undvika den svengelska ton som brukar häfta så många fackböcker.

Bokens första del behandlar bety- delsen av den tidiga barndomen där författaren går bakom de traditionella psykoanalytiska tolkningarna. Hon utgår ifrån att nedvärderingen av kvin- nan, som utgör ett institutionaliserat mönster, motsvaras av intrapsykiska strukturer, och upprätthålls av både män och kvinnor. Enligt HGL är det barnets tidiga, totala beroende av mo- dern som via avundsjuka på hennes allsmakt (jämfört med barnets svaghet och oförmåga) leder till ett nedvärde- rande av kvinnan från båda könen si-

da. Att nedvärdera ett objekt som man avundas någon är en typisk försvarsstrategi. Samtidigt finns också en skräck och rädsla för kvinnor, som bottnar i den projicerade fientlighet som härrör från de oundvikliga frustrationer som möter barnet vid omhändertagandet och uppfostran.

Som blivande kvinna måste flickan också förneka sin egen styrka dvs det som påminner om den allsmäktiga modern, för att inte framstå som "kastrande" och pojken å sin sida förnekar den kvinnliga styrkan för att undgå fruktan för "kastration".

Följden av HGL:s synsätt blir nytolkningar av fenomen som penisavund, hysteri och depression, som beskrivs på ett övertygande sätt.

HGL menar att de konsekvenser som rädslan för kvinnan har för att upprätthålla samhällets patriarkaliska struktur inte uppmärksammats tillräckligt. Gemensamt föräldransvar, pappaledighet osv, borde påverka barnets internaliserade moders- och fadersbilder, genom att även fäderna får bära en del av barnets besvikelser, vilket i slutledet skulle leda till större jämlikhet genom att minska behovet av förtryck och förnekande av den farliga kvinnan.

I ett uppmärksammat kapitel tar HGL upp hur kvinnovärderingen i språkbruket bl a avspeglas i det enkla faktum att det saknas vardagsbeteckningar för det kvinnliga könsorganets yttre beståndsdelar, som clitoris. Kvinnans yttre könsorgan har aldrig uppmärksammats på samma sätt som mannens, och HGL menar att denna osynlighet kan bidra till förvirring, ångest och skam hos kvinnan inför de egna sexuella upplevelserna.

Huvuddelen av boken ägnas åt problematisering av behandlingssituationen från ett könsteoretiskt perspektiv. Bland annat diskuteras här hur den hysteriska personligheten i själva verket kan ses som effekterna av det rolltryck som riktas mot kvinnan och som innebär ett kvarhållande i en beroendeställning, en infantilisering. HGL analyserar också språkets omedvetna dynamik där språkliga uttryck ses som

avspeglings av könsrollernas tryck och intrapsykisk press. Hur terapeuten benämner sin klient (som "dam", "tjej", eller "kvinna"), förmedlar t ex de förväntningar han/hon har på patienten. Naturligtvis gäller även det omvända, dvs hur patienten benämner sin kvinnliga terapeut, och båda dessa versioner kan användas i överförings- och motöverföringsstolkningarna.

Några kapitel tar upp de problem som kan finnas i den mycket speciella situation som terapin utgör. HGL visar med exempel på olika patient-terapeut-dyader vilken medvetenhet som behövs för att terapeuten inte skall falla in i det gängse könsmönstret.

Önskan att bevara den terapeutiska neutraliteten kan avhålla behandlaren från att använda en könsteoretisk ansats. Goldhor Lerner visar emellertid med all önskvärd tydlighet att frånvaron av könsperspektivet är ett ställningstagande i sig. Den eftersträlvade neutraliteten uppnås inte därigenom, utan konserverar i stället det rådande kvinnoförtrycket.

I de sista kapitlen har HGL nått fram till ett vidgat perspektiv där den psykoanalytiska betoningen av mor-barnrelationen sätts in i det sammanhang som familjehistorien och tidigare generationers inflytande på familjemönstret utgör. Hon bibehåller samtidigt det könsteoretiska synsättet.

Teman som tas upp och behandlas är t ex faderns reaktioner vid amningen och hur detta påverkar modern och barnet, förändringar av den äktenskapliga balansen vid ett barns ankomst då framför allt kvinnans roll ändras, kvinnors rädsla för framgång som en konsekvens av relationen till fadern och kvinnorna i tidigare generationer, samt en nytolkning av kvinnors depression som utgår ifrån att många kvinnors situation faktiskt karaktäriseras av förtryck, begränsad handlingsfrihet och ekonomiskt beroende.

Den mångfald exempel som åtföljer dessa teman tydliggör inte bara fruktbarheten i denna dubbla ansats utan även nödvändigheten av det könsteoretiska perspektivet.

Författaren framhåller att hennes bok varken ger fullständiga eller definitiva svar utan att bilden av människors utveckling kommer att fortsätta att förändras och utvidgas. Förhoppningsvis har det framgått att vi anser att boken är spännande läsning, som ger både teoretiska och behandlingsmässiga insikter. Den borde ha en självklar plats i psykodynamiskt inriktad terapiutbildning men kan ge utbyte inom det psykologiska och psykiatriska arbetsfältet generellt.

Ingrid Sanner
Margareta Sanner

Barnhusverksamhet och institutionsideologi

KAJSA OHRLANDER (RED)

Barnhus. Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet till våra dagar

Allmänna Barnhuset 1991.

Boken är en antologi som bygger på inlägg vid två konferenser vid Allmänna Barnhusets kursgård Sätra Bruk. Författarna representerar olika discipliner: historia, pedagogik, psykologi, etnologi. Bokens syfte har varit att göra en tillbakablick på barnhemmens historia ur den speciella synvinkel som barnhusen utgör.

Perspektivet i boken är alltså forskarens, vilket bäddar både för teoretiska analyser av barnhusideologier och för konkreta skildringar av barnhusens dagliga liv. Boken är försedd med ett troligen unikt bildmaterial.

Per-Johan Ödman analyserar ideal och realiteter vid Stora Barnhuset på 1760-talet. Ödmans hypotes är att barnhusets reella syfte var att hos barnen frammana "en beredskap för att fogligt följa ödets och överhetens nycker, hur absurda dessa än var och även om de stod i öppen motsättning till varandra." Det officiella målet var annars att uppfostra barnen samt bedriva filantropi och produktion i en

harmonisk helhet. Ödmans hypotes förklarar, om den är riktig, varför så mycken grym, inkonsekvent och till synes absurd behandling i form av ett "inbyggt godtycke" förekom på Barnhuset.

Överhuvudtaget diskuterar flera författare ideologier och motiv bakom barnhusverksamheten. Motiven kunde vara kristet-humanitära, affärsmässiga eller befolkningspolitiska (Birgit Persson). Som en konsekvens av "bonderomantiken" och landsbygdens behov av arbetskraft kom Allmänna Barnhuset också att få en roll som arbetsförmedlare (Lisa Öberg). Fascinerande i sin konkretion och närvaro är beskrivningen av en grupp fosterbarns resa från Stockholm till Häl-singland år 1786 i Öbergs kapitel.

Levande och präglat av närhet är också Ulla Lindströms kapitel om lösegendom från Allmänna Barnhuset. Vi får en skildring av hur ammornas förvaringskistor såg ut, vad som fanns i dem, vilka kläder barnen hade, vilka ordningsregler som gällde för ammor på barnhuset m m. Lindström efterlyser mer material och föremål som skulle kunna skapa ökad konkretion kring våra kunskaper om livet på barnhuset.

Ett inledningskapitel av redaktören Kajsa Ohrlander behandlar barnet som vetenskaplig "produkt". I andra kapitel skildras barnhem och fosterbarn i Uppsala vid sekelskiftet, Frimurarbarnhuset i Göteborg och Göteborgs Fattigförsörjningsinrättning, Eugeniahemmet i Stockholm, barnkrubban som barnhemmets föregångare. Intressanta är direktcitaten från intervjuer med flickor som vistats vid ett privat barnhem i Danmark, styrt av "kendte repræsentanter for samfundets konservative overklass".

Boken andas en allmän syn på barnhusverksamheten som uttryck för förtryck och social kontroll. Detta perspektiv diskuteras dock på ett nyanserat sätt av Anne Löökke, som skriver om dansk barnavård och menar att välgörenheten fram till slutet av 1960-talet allmänt betraktades som okomplicerat god. På 1970-talet kom i stället

analyser enligt vilka filantropi sågs som över- och medelklassens försök att utöva kontroll över en hotfull utveckling i samhället. Social kontroll var nog ett viktigt motiv på den övergripande nivån, anser Löökke, men det betyder inte att klienterna var helt och hållet passiva offer och att inte enskilda filantroper och institutioner kunde ha bättre motiv eller i varje fall misslyckas i sina försök att utöva social kontroll.

Boken har också undertiteln "Barninstitutionernas historik". Vad gäller detta bär arbetet kanske inte helt syn för sägen. Av de 15 kapitlen anknyter fyra till Allmänna Barnhuset i Stockholm. Fem behandlar förhållanden i Danmark med tonvikten lagd vid enskilda anstalter, och ett kapitel skildrar en institution i Norge. Finland förekommer inte alls. Det brister alltså något i allsidighet och systematik. Konferensböckers benägenhet att låta sig styras inte av en genomtänkt plan utan av de vid konferenserna medverkandes inlägg känns också av i denna bok.

Detta hindrar emellertid inte att det finns mycket att glädjas åt i boken. För den i ämnet insatte innehåller den kanske inte så mycket nytt, men kapitlen är av hög kvalitet och bör vara av värde för alla som på ett eller annat sätt intresserar sig för forna tiders barnhusverksamhet och institutionsideologier.

Dagmar Lagerberg

Lyssna in i dödens verklighet

PETER SANDELIN

Regnets uråldriga sätt att regna

Dikter Forum, 1993.

Poeterna övar upp vår känslighet. Samtidigt återger de oss balansen, vår plats i tillvaron, så att vi står ut med denna känslighet. Den som vill närma sig de existentiella problemen, särskilt döden och tiden, kan stanna upp inför finlandssvenske Peter Sandelin. Inte

för att få känna högtidlighet inför stora tankars brus, utan för att tvärtom gå ner i det lilla, och där se sammanhang och möjligheter. Det är inte svårt, det behövs bara lite stillhet.

Redan titeln – "Regnets uråldriga sätt att regna" – för mig från det dagsaktuellt påträngande till långa tiders tystnad. Att stå där i regnet, omsluten av natur, är att låta kropp och själ ingå i något tidsmässigt så mycket väldigare än jag själv. Den i nuet så markerade fiendskap mellan liv och död jämnas ut i detta perspektiv. Nu och bakåt finns allt som lever och som levat och dött. I det ingår också jag.

Varligt förs läsaren genom "tystnader", "rörelser" och "sorgljus" fram till det sista avsnittet om den faktiska döden. Men också där finns livet mycket nära: i tystnaden ("Att glöda sina ord/med tystnad"), i de mycket små rörelserna ("askan vitnar,/För-ringa ingen rörelse") och i transcenden-sen ("Gravstenens skugga, rörlig /Stark av genomskinlighet"). Att lyssna in döden ger människans mod att leva, "det innersta modet" att "göra själva språnget till revir".

Att genom det uråldriga regnet sätas in i allt levandes sammanhang ger förankring – till lugn och tröst för människan själv – och för dem hon är satt att vårda.

Jan Beskow

Våra recensenter

Lotta Westerhäll är professor i socialrätt vid Lunds universitet, Thorkild Tylleskär är läkare och verksam vid enheten för internationell barnhälsovård, Akademiska sjukhuset, Uppsala, Ingrid Sanner psykologstuderande, Umeå universitet, Margareta Sanner leg psykolog, dr med vet, forskarasistent vid inst. för socialmedicin, Uppsala, Dagmar Lagerberg docent, Barnhälsovården, Akademiska sjukhuset, Uppsala, Jan Beskow docent, Psykiatriska universitetskliniken, Sahlgrenska sjukhuset, Göteborg.